

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ
ΠΟΙΗΣΗ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ * ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΤΣΑΣ
ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ * ΤΙΤΟΣ ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ
ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ * ΑΡΓΥΡΗΣ ΧΙΟΝΗΣ
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
ΧΑΜΗΛΗ ΦΩΝΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διονύσιος Σολωμός, Βεβαιότητες και προβλήματα, και η απόπειρα να διαβάσουμε προσεχτικά την πρώτη γραφή του «Λάμπρου» . . .	9
Αλέξανδρος Μάτσας, Η πάλη της ποίησης με τον χρόνο	41
Μανόλης Αναγνωστάκης, Διαβάζοντας ποιήματα του Μανόλη Αναγνωστάκη	51
Αναγνώστες του Αναγνωστάκη	58
Σαν τα παλιά τα γυάλινα ρολόγια...	71
Τίτος Πατρίκιος, <i>Ενώπιος ενωπίω</i>	78
Λυσιμελείς σκέψεις για την πολιτική και για τον έρωτα	92
Γιώργης Μανουσάκης, Οι δυσκολίες της κατανοητής ποίησης	105
Τοπίο μυστικό	112
Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή Τιμητικό ψήφισμα	117
Αργύρης Χιόνης	118
Διονύσης Σαββόπουλος, Φύσα, θάλασσα πλατιά	123
Επί ξυρού ακμής. Το «Μακρύ ζείμπέκικο για τον Νίκο»	135
Οι ποιητές της χαμηλής φωνής. Μια ανάγνωση και μια μαρτυρία . . .	143

* Το αιτιολογικό *γιατι* παραμένει άτονο, τονίζεται το ερωτηματικό.

ΛΥΣΙΜΕΛΕΙΣ ΣΚΕΨΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Πολιτικός ποιητής ο Τίτος Πατρίκιος· σίγουρα: τα προβλήματα που σημάδεψαν τον τόπο μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο είναι πυκνά σ' όλες του τις συλλογές. Και ερωτικός· εξίσου σίγουρα. Θα έλεγα όμως ότι διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας είτε τα πολιτικά είτε τα ερωτικά ποιήματα διακρίνει κανείς, άλλοτε θαμπά κι άλλοτε ολοκάθαρα, έναν δεύτερο ποιητικό στόχο, που υποτάσσει κάπως την αρχική θεματική, προβάλλοντας κάτι πιο κρυφό κι ουσιαστικότερο. Αρχίζω από τα ερωτικά· θα σχολιάσω έπειτα και κάποια πολιτικά, και πάλι πίσω.

Δεν λέω πως δεν έχει γράψει ποιήματα αισθησιακής έξαψης, γεννημένα από την ερωτική έλξη – ο ποιητής που έχουμε κοντά μας σήμερα για να ξανασκεφτούμε και να χαρούμε την Ποίηση υπηρέτησε τον έρωτα, τον αναζήτησε και τον αποδέχθηκε με την ίδια ένταση και αφοσίωση με τις οποίες υπηρέτησε και τον πολιτικό χώρο όπου εντάχθηκε από παιδί σχεδόν. Ότι αργότερα πήρε αποστάσεις από τον πολιτικό του χώρο και τον κοίταξε με μάτι κριτικό, κάτι παραπάνω, αυτοκριτικό, το ξέρουμε καλά. Προσοχή όμως· η απλή δήλωση διαφοροποίησης μπορεί κάποτε να κρύβει πιο πολλή υποκρισία παρά μετάνοια – παίρνω τη λέξη «μετάνοια» με την ετυμολογική της σημασία: μετά-σκέψη, σκέψη ύστερα από κάποια άλλη σκέψη ή πράξη. Όπως άλλωστε και κάθε δήλωση ερωτικού πάθους, ερωτικού θαυμασμού, μπορεί να κρύβει τόνους υποκρισίας: αυτό που γυρεύουμε, όλοι, παντού και πάντα, είναι να υποτάξουμε, να κατακτήσουμε τον άλλον. Στην ποίηση όμως του Τίτου Πατρίκιου δεν έχουμε απλές δηλώσεις.

Αντίθετα· έχουμε παντού το σαράκι της σκέψης, την προσπάθεια να καταλάβει κανείς τον εαυτό του και τους ανθρώπους γύρω του. Αυτή η καταλυτική σκέψη, που λύνει τους αρμούς, τον οδήγησε σε μονοπάτια δύσβατα. Έπρεπε συνεχώς να παραμερίζει τις πυκνές λόγμες, ή τους βάτους και τ' αγκάθια που εμποδίζουν τη διάβαση, που δεν σ' αφήνουν να δεις προς τα πού πορεύεσαι: τη φιλαυτία, τον εγωισμό. Αν κι εμείς ως αναγνώστες επιλέξουμε το ίδιο δύσβατο μονοπάτι, θα βρούμε ένα κλειδί που ξεκλειδώνει αλλιώς και τα ερωτικά και τα πολιτικά ποιήματα· και νομίζω πως ετούτο το κλειδί το συναντάμε κρε-

μασμένο στα κλαδιά κάποιων του ποιημάτων. Ας δοκιμάσουμε, ας ακούσουμε τούτο το ποίημα με τον παράξενο τίτλο:

ΤΑ ΟΡΥΧΕΙΑ

Πάντα το πρόβλεπα πως θα υπάρξει
 μια μέρα ανταμοιβής και τιμωρίας
 μα τώρα που ήρθε με το σώμα σου
 με φως και σκότος εξίσου εκτυφλωτικά
 ένωσα πόσο οι προβλέψεις μου ήσαν 5
 αφηρημένα σχήματα φτιαγμένα
 από αυτάρκη άγνοια, από πληθώρα σιωπής.
 Τώρα ο ανεξερεύνητος δικός σου ωκεανός
 δεν κρηπιδώνεται με γερασμένη γνώση
 της άμμου των ακρογιαλιών μας, 10
 φέρνει παλίρροιας ανύπαρκτες στα νερά μας
 καλύπτει το νησί που πίστευα πως ήμουν
 νησί διάτρητο από στοές εξαντλημένων ορυχείων.
 Άραγε ώς πότε θα κρατήσει
 αυτό το μέταλλο που προσφέρει 15
 αναχωνεύοντας παλαιές εκβολάδες και σκωρίες;

Μαθητεία ξανά, 1991, 74 [Λυσιμελής πόθος, 2008, 58]

Μια καινούρια συνάντηση, μια καινούρια ελπίδα, ένας ανεξερεύνητος ωκεανός, που ανατρέπει τον παλιό κόσμο, που κομίζει το άγνωστο, κομίζει «φως και σκότος εξίσου εκτυφλωτικά». Έτσι είναι κάθε ερωτική λάμψη, κι ας είναι η χιλιοστή· σβήνει όλες τις προηγούμενες, νομίζουμε πως είναι η πρώτη, η πρώτη πραγματική – και θέλουμε να το φωνάξουμε, να το χαρούμε. Είναι όμως έτσι; Όχι, μας λείει το ποίημα· το μέταλλο που προσφέρει το καινούριο σώμα, αυτός ο ίδιος ο ανεξερεύνητος ωκεανός, δεν είναι παρά οι παλιές εμπειρίες και αισθήσεις που ξαναζωντανεύουν: κάθε εξαντλημένο ορυχείο – γι' αυτό ο τίτλος είναι στον πληθυντικό, «Τα ορυχεία» – έχει παλιές εκβολάδες και σκωρίες που αναχωνεύονται με τη φλέβα του μετάλλου που βρέθηκε ξαφνικά. Ακούμε και τη χαρά, και τον ενθουσιασμό, και τον φόβο που φέρνει κάθε απρόσμενη καινούρια σχέση, μα προχωρά-

με ως το βάθος του ορύγματος, ως το βάθος του «είναι», πέρα από το «φαίνεσθαι». Λοιπόν, τα «Ορυχεία» δεν είναι ύμνος, ανύψωση του ερωτικού αντικειμένου, είναι «ένδον» καταβύθιση, αναζήτηση του πραγματικού αισθήματος.

Περνάω σε άλλη συλλογή, αλλά είμαστε στα ίδια περίπου χρόνια, τέλη της δεκαετίας του '50 ή αρχές του '60:

ΕΚΒΟΛΕΣ

Σα μια πηγή που γυρεύει τη θάλασσα
προσπάθησα να σε φτάσω
και χάθηκα στις εκβολές των ποταμών.

Αθήνα, Μάρτης 1959 *Θάλασσα επαγγελίας, 1977, 8 [Λυσιμελής πόθος, 2008, 61]*

Ίδια σκέψη με άλλη εικόνα – εξαιρετικής λάμψης εικόνα. Τρέχει το ποτάμι, τρέχει ορμητικά προς τη μάνα του, τη θάλασσα, μα παρεμβαίνει ξαφνικά η σκέψη: έτσι δεν έτρεχα κι άλλες φορές; Είναι η πρώτη, είναι η μόνη, ή μήπως υπήρξαν κι άλλα ποτάμια, κι άλλες εκβολές;

Κι όμως, όταν θέλει να μιλήσει για τον καθεαυτό έρωτα, το κάνει, και με τρόπο θαυμαστό. Δεν θα αναφερθώ τώρα στα πέντε ποιήματα με τον τίτλο «Γυναίκα», που πρέπει να γράφτηκαν περίπου δέκα χρόνια αργότερα, μόλις γνώρισε τη Ρένα – την αξέχαστη, για όσους είχαμε την τύχη να τη γνωρίσουμε, Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου–, παρά σε ένα άλλο, που με εντυπωσίασε περισσότερο. Εδώ δεν υπάρχει καμιά παρουσία γυναίκας:

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΑΜΟΝΗ

Άλλο ένα σπίτι φιλικό
να μείνω μια βδομάδα, ένα μήνα
ανάμεσα στη λίμνη και τα χαμηλά βουνά.
Μια βδομάδα, όχι πιο πολύ,
ένα μήνα, όχι περισσότερο, μακριά σου.
Η κάθε μέρα εδώ, πάνω στο τέλειωμά της,
δεν συναρμόζει με την άλλη.
Σαν πέφτει το σκοτάδι

βάζω κουρέλια στις χαραματιές
 μην τύχει κι έμπει ο θάνατος, 10
 όταν γυρίζει ο καιρός
 αλλάζω ρούχα και περπατησιά
 μην τύχει και μ' αναγνωρίσει.
 Άλλο ένα σπίτι φιλικό, άλλο ένα σπίτι ξένο
 άλλη μια μέρα μ' ανοιχτούς αρμούς. 15
 Γενεύη, Ιούνιος '71 *Λυσιμελής πόθος*, 2008, 104

Δεν υπάρχει; Και βέβαια υπάρχει, κρυμμένη όμως. Πιο σωστά, απύ-
 σα. Αν δεν βαδίσουμε κι εμείς από τα δύσβατα μονοπάτια, μπορεί να
 προσπεράσουμε κάπως αδιάφορα ετούτο το ποίημα. Ακούμε να μι-
 λάει ένα πρόσωπο, και το μόνο που μας λέει είναι ο τίτλος, «Η προ-
 σωρινή διαμονή». Άρα, το μόνο που ξέρουμε είναι πως το πρόσωπο
 αυτό έχει μετακινηθεί από τον τόπο του, πως βρίσκεται αλλού, όχι
 όμως από ζόρι ή από κάποια βία, ούτε σε τόπο εχθρικό· το αντίθετο:
 σ' ένα φιλικό περιβάλλον, ανάμεσα στα βουνά και σε μια λίμνη. Όλα
 μοιάζουν καλά, σχεδόν παραμυθένια. Όμως «η κάθε μέρα εδώ [...]»
 δεν συναρμώνει με την άλλη». Μήπως το κακό παραμονεύει;

Στο τέλος του ποιήματος σημειώνεται ο τόπος γραφής: Γενεύη,
 και ο χρόνος: Ιούνιος 1971. Αν τώρα προσέξουμε πως τα πέντε ποιή-
 ματα με τον τίτλο «Γυναίκα» ήταν γραμμένα στο Παρίσι τον Οκτώ-
 βρη του 1970 και συνδυάσουμε τα πράγματα – και αυτό θα πει σκέ-
 ψη, συνδυάζω, τίποτε άλλο–, θα τα καταλάβουμε όλα. Το πρόσωπο
 που μιλάει έχει πρόσφατα γνωρίσει τον μεγάλο έρωτα, αυτόν που
 του «έφερε πάλι το όνειρο», όπως αρχίζει το πέμπτο, το τελευταίο
 ποίημα για τη Ρένα. Και τώρα, οχτώ μήνες αργότερα πάνω-κάτω,
 βρέθηκε αναγκαστικά μακριά της. Μένει σε σπίτι φιλικό κι ευχάρι-
 στο – νά η ευκαιρία να ελέγξει εαυτόν, είναι πραγματικά ερωτευμέ-
 νος; «Η κάθε μέρα δεν συναρμώνει με την άλλη». Κάτι δεν πάει καλά
 λοιπόν· πλανάται κάποιος φόβος που τον τρομάζει «σαν πέφτει το
 σκοτάδι»: αλήθεια, όταν είσαι μακριά από το αγαπημένο πρόσωπο,
 κάθε στιγμή που το αναλογίζεσαι απομονωμένος, νιώθεις σαν ο θά-
 νατος να караδοκεί. Μπορεί να τρυπώσει από παντού, κι όσο φιλικό
 κι αν είναι το σπίτι, γίνεται αμέσως ξένο. Μα τί μας ενδιαφέρουν εμάς
 τα βιογραφικά του ποιητή; Λάθος, αναγνώστη, για σένα είναι γραμ-

μένο το ποίημα. Αν δεν έχεις νιώσει τους ίδιους φόβους, δεν ξέρεις τί είναι ο έρωτας. Αλλά τους έχεις νιώσει, μόνο κάπως πιο χλομά, πιο αόριστα, κι ο ποιητής σου το αποκαλύπτει, σε βοηθάει να καταλάβεις τις δικές σου εμπειρίες. Και σε μια άλλη ευκαιρία – σ' ένα άλλο ποίημα δηλαδή – σ' το λέει και θεωρητικά:

ΠΑΣΧΑ

Χαιρέτισαν με βάγια τον ερχομό του έρωτα.
 Έπειτα οι ίδιοι τον σταυρώσαν
 τον τρύπησαν με τη λόγχη
 τον πότισαν χολή και ξίδι
 τον εξομοίωσαν με τους ληστές. 5
 Και πάλι περιμέναν πως θ' αναστηθεί για χάρη τους.

Παρίσι, Γενάρης '71 *Προαιρετική στάση*, 1974, 26 [*Ανσιμελής πόθος*, 2008, 102]

Τώρα απλώνω λιγάκι τη ματιά μας, κι από την ερωτική σχέση πηγαινώ στην ανθρώπινη: άραγε πόσο μπορούμε να επικοινωνήσουμε με τον πλαϊνό μας, άντρα ή γυναίκα, πόσο σ' αυτό το απλό καθημερινό πάρε-δώσε καταφέρνουμε να νικήσουμε τον εγωισμό μας και να καταλάβουμε πως κι ο άλλος έχει τα ίδια δικαιώματα;

ΤΟ ΤΕΛΕΙΟ ΝΟΥΜΕΡΟ

Κι αν ο καθρέφτης έχει σπάσει;
 Κι αν δεν υπήρξε ποτέ καθρέφτης;
 Εκεί που νομίζαμε λοιπόν
 πως βλέπουμε τον εαυτό μας
 μπορεί να κοιταζόμαστε με τον άλλο 5
 που μας μιμείται με ακρίβεια
 που με ακρίβεια τον μιμούμαστε
 σε κάθε κίνηση κάθε μορφασμό
 κάνοντας τέλεια κι οι δυο ένα νούμερο παντομίμας
 όπως το έκαναν σ' εκείνη την ταινία 10
 ο Γκρούσο και ο Χάρπο Μαρξ
 ο φλύαρος και ο βουβός
 ως τη στιγμή που ξανά θα το χαλάσει
 περνώντας μέσα απ' τον ανύπαρκτο καθρέφτη

ο τρίτος αδελφός ο ανυποψίαστος Τσίκο. 15
Άραγε ποιοι χαλάνε τα παραμύθια
οι ανυποψίαστοι ή μήπως οι υποψιασμένοι;

Η ηδονή των παρατάσεων, 1992, 30 [*Ποιήματα IV*, 2007, 113]

Προτείνω να μη θεωρήσουμε την τελευταία ερώτηση ρητορική. Νομίζω πως ο ποιητής πραγματικά απορεί κι αμφιταλαντεύεται: οι υποψιασμένοι μπορεί να έχουν στόχο να χαλάσουν τα παραμύθια, αλλά ποιος το πετυχαίνει, αμφίβολο. Εμείς, οι αναγνώστες, ας το έχουμε πάντως ως μόνιμο στόχο – σαφώς μας το προτείνει το ποίημα, υπόρρητα ωστόσο.

[...]

ΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΗΣ ΧΑΜΗΛΗΣ ΦΩΝΗΣ.
ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΜΙΑ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

ΤΟΝ ΠΑΛΙΟ ΚΑΙΡΟ, προτού να εμφανιστούν οι φωτοτυπίες, πολλοί αντέγραφαν συστηματικά κάποια κείμενα που τους άρεσαν: ποιήματα, ολόκληρα ή αποσπάσματα, καμιά φορά και έναν ή δυο στίχους μονάχα, είτε πετυχημένες φράσεις από δοκίμια, από κριτικές που έτυχε να διαβάσουν, πολιτικές ρήσεις ή άλλου είδους κομμάτια που τους εντυπωσίασαν καθώς τα διάβαζαν, και που ήθελαν να τα ξαναδιαβάσουν, να τα θυμούνται. Συνήθως ήταν ένα τετράδιο, πρόχειρο ή καμωμένο από καλό χαρτί, ένα είδος λευκώματος· επρόκειτο δηλαδή για ένα προσωπικό αντικείμενο, αποκλειστικά για ιδιωτική χρήση, κάποτε και για συνανάγνωση με φίλους – γιατί μια άλλη παλιά συνήθεια, που κι αυτή έχει πια εκλείψει, ήταν να συγκεντρώνονται τρεις, πέντε, καμιά φορά και περισσότεροι φίλοι το βραδάκι και να διαβάζουν είτε ν' απαγγέλλουν ποιήματα.

Τέτοια τετράδια, λευκώματα, μας έχουν πολύ λίγα σωθεί· τρία, πέντε; – όχι περισσότερα. Πολύ πρόσφατα δημοσιεύτηκαν οι περιλήψεις που κρατούσε γύρω στα 1850 ο νεαρός Δημήτριος Βικέλας από τα ξένα μυθιστορήματα που διάβαζε. Δεν ήταν άλλωστε μόνο οι γνωστοί λογοτέχνες που κρατούσαν λευκώματα, ήταν κι άλλοι, πολλοί, πάμπολλοι· ξέρουμε, λόγου χάρη, ότι η μητέρα του Δημήτριου Βικέλα γνώριζε απέξω και συχνά απάγγελνε ολόκληρα ποιήματα της εποχής της – να μην υποθέσουμε πως κάποια στιγμή τα είχε αντιγράψει, και τα έμαθε διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντάς τα φωναχτά; Μα δεν έχει βρεθεί ούτε κανένα δικό της λεύκωμα ούτε των συνομηλίκων της κορασίδων, ούτε άλλα των επόμενων γενεών. Ίσως βέβαια να διασώζονται μερικά κάπου, είτε ξεχασμένα σε παλιά συρτάρια είτε και σε ιδιωτικά αρχεία· και απλώς να μην τα έχουμε αναζητήσει εμείς οι φιλόλογοι.

Αν τα ξέραμε, θα μπορούσαμε να γράψουμε μια διαφορετική και πιο ενδιαφέρουσα ιστορία της νεοελληνικής φιλολογίας. Όχι μόνο πως στα 1850 μεσουρανούσαν οι δύο αδελφοί Σούτσοι και πως στα 1880 εμφανίζεται ο Παλαμάς και ο Δροσίνης ή στα 1935 ο Ανδρέας Εμπειρίκος, μα και ποια ανταπόκριση είχε ο ένας ή ο άλλος ποιητής στα χρόνια που έγραφε ή και αργότερα: τον αντέγραφαν οι κορασίδες και οι νέοι; Τυχαίνει να ξέρω από αξιόπιστη πηγή πως λίγο αφού εκδόθηκε η *Υψικάμινος* του Εμπειρίκου μια παρέα, αγόρια και κορίτσια, φοιτητές ή απόφοιτοι της Νομικής οι περισσότεροι – και το σημειώνω αυτό, επειδή τότε αποτελούσαν το πιο υψηλό μέσο στρώμα της κοινωνίας –, με αρχηγό, ας το πούμε έτσι, τον Άγγελο Τσουκαλά, αργότερα δικηγόρο του Μπελογιάννη και κατόπιν δήμαρχο της Αριστεράς στην Αθήνα, μια νεαρή λογία παρέα εικοσιπεντάρηδων, τριαντάρηδων, διάβαζαν Εμπειρίκο και ξέσπαγαν σε ειρωνικά γέλια. Στην ίδια παρέα ο Πολέμης εθεωρείτο «καλός ποιητής» και ο Παλαμάς «δυσνόητος», ενώ το μυθιστόρημα-ποταμός του Μαρσέλ Προυστ ήταν κάτι που όλοι όφειλαν να διαβάσουν, υποψιάζομαι όμως πως ελάχιστοι το είχαν κάνει. Να πούμε τα προσωπικά λευκώματα κάτι σαν αξονική τομογραφία του φιλολογικού γούστου; Στην αμερικανική και τις ευρωπαϊκές φιλολογίες, όπου το αντίστοιχο υλικό έχει μελετηθεί συστηματικά, έχει καταφανεί πόσο διευρύνει την κατανόηση του αντικειμένου μας.

Ανάμεσα σε άλλους, ένα τέτοιο λεύκωμα κρατούσε κι ο Μανόλης Αναγνωστάκης. Από νεαρός, από τα εφηβικά του χρόνια, άραγε; Το πιθανότερο, αλλά πάντως και ώριμος σχετικά πρόσθετε ή αφαιρούσε ποιήματα – και καθώς μάλιστα ήταν φανατικός αναγνώστης και συλλέκτης παλιών περιοδικών, σίγουρα θα συναντούσε εκεί ποιήματα που δεν τα είχε παλιότερα προσέξει. Όταν όμως τελικά δέχτηκε να εκδοθεί η ανθολογία, το 1990, αφαίρεσε τους πολύ γνωστούς ποιητές, αφαίρεσε τους παλιούς και τους σύγχρονους του, κι έβαλε στόχο ν' αναδείξει τον λυρισμό από τους πρώτους μεταπαλαμικούς έως τα 1940: τις τελευταίες γενιές που έγραφαν ομοιοκατάληκτους και έμμετρους στίχους· Μαβίλης, Γρυπάρης, Μαλακάσης έως τον Νίκο Καββαδία¹.

1. *Η χαμηλή φωνή. Τα λυρικά μιας περασμένης εποχής στους παλιούς ρυθμούς. Μια προσωπική ανθολογία του Μανόλη Αναγνωστάκη*, Αθήνα 1990.

Ξέρουμε με απόλυτη βεβαιότητα ότι η ανθολόγηση ήταν ολότελα «μεροληπτική», ότι τα ποιήματα ανθολογήθηκαν όχι για να φανεί η πορεία της λυρικής ποίησης, παρά απλώς και μόνο επειδή άρεσαν στον Μανόλη Αναγνωστάκη. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο μας ενδιαφέρει: τεκμήριο ενός προσωπικού γούστου. Αν είχε κάνει κάτι ανάλογο κι ο Ελύτης ή ο Εγγονόπουλος είτε η Μελισσάνθη –ή βάλτε άλλο όνομα εδώ, όποιο νά 'ναι–, αν είχαμε στα χέρια μας μια παρόμοια ανθολογία ενός φιλόμουσου εμπόρου, μιας δακτυλογράφου, ενός πολιτικού, θα πετυχαίναμε να φανταστούμε καλύτερα την απήχηση του Καρυωτάκη ή του Ρώμου Φιλύρα¹. Και κάτι περισσότερο: ξεφυλλίζοντας τη *Χαμηλή φωνή*, όπως ονόμασε την ανθολογία του ο Αναγνωστάκης, θα διαπιστώναμε αν κάποια ονόματα που δεν τα έχουμε πολυακούσει, ή που δεν τα έχουμε καν ξανακούσει, για ν' ακριβολογήσω, όπως του Γ. Σταυρόπουλου –χρειάστηκε ν' ανοίξω το λεξικό για να δω ότι το Γ. σήμαινε Γιώργος, κι όχι ένα άλλο όνομα–, όπως Όμηρος Μπεκές ή Φώτος Πασχαλινός –αυτόν δεν τον βρήκα ούτε στο λεξικό–, αν λοιπόν αυτοί οι ποιητές είχαν εντυπωσιάσει και κάποιον άλλον αναγνώστη.

Ξέρουμε –μας το λέει ο Αλέκος Αργυρίου, φίλος του Μανόλη Αναγνωστάκη, που έγραψε τον πρόλογο της *Χαμηλής φωνής*– ότι αυτά τα ποιήματα τα διάβαζε φωναχτά, αυτός ή κάποιος της παρέας, όταν μαζεύονταν στο σπίτι του τρώγοντας τα υπέροχα, όπως έχω ακούσει, φαγητά της Νόρας, τα σχολίαζαν, και ορισμένα τα είχαν μάθει απέξω.

Κάτι τέτοιο θα προσπαθήσουμε να κάνουμε κι εμείς σήμερα. Δεν θα τα μάθουμε, βέβαια, απέξω· αν και μονάχα όταν οι ήχοι και οι εικόνες ενός ποιήματος σου έρχονται κάπως αυτόματα στον νου, ναι, μονάχα τότε το χαίρεσαι πραγματικά – το ίδιο δεν συμβαίνει και με τη μουσική και τα τραγούδια; Αλλά απόψε απλώς θα προσπαθήσουμε να τα διαβάσουμε κάπως προσεχτικά και να τα πάρουμε λιγάκι ως

1. Μετά την εκφώνηση ετούτου του κειμένου, κυκλοφόρησε η προσωπική ανθολογία *Τ' αγαπημένα του Μιχάλη Γκανά. Ποιήματα και αφηγήματα άλλων*, Αθήνα (Μεταίχιμο) 2014· τον ίδιο χρόνο, στην ίδια σειρά, κυκλοφόρησε και το *Τ' αγαπημένα του Θωμά Κοροβίνη. Ποιήματα και αφηγήματα άλλων*.

παράδειγμα για να εισχωρήσουμε κάπως κι εμείς στην έννοια της ποίησης.

*

Αρχίζουμε λοιπόν την ανάγνωση: Λορέντζος Μαβίλης.

ΦΑΛΗΡΟ

Είχε όλα της τα μάγια η νύχτα, μόνη
εσύ έλειπες. Αργά κινάω να φύγω,
μα ξάφνου στη μπασιά του μπαρ ξανοίγω
αυτοκίνητο να γοργοζυγώνει.

Μ' ελπίδα σταματάω. Νά το, πλακώνει·
παραμερίζουν οι άλλοι. Άσειστος μπήγω
τη ματιά μου στα μάτια σου. Άλλο λίγο
ακόμα, κι ο σοφέρ σου με σκοτώνει.

Αρχοντοπούλα μ' άφταστα πρωτάτα,
με των εφτά νησιών τις χίλιες χάρες,
τετράξανθη ομορφιά γαλανομάτα,

του θανάτου δεν μ' έπιασαν τρομάρες –
γλυκύτατες με λιώσανε λαχτάρες
να συντριφτώ κάτω από σε στη στράτα.

Πόσες φορές έχετε ακούσει το «Αχ, πεθαίνω από έρωτα για σένα»; Πόσες φορές τό 'χετε σκεφτεί; Πόσο είναι αλήθεια, πόσο ψέμα; Αν τό 'χατε όμως πει μ' αυτόν τον τρόπο, η κοπέλα σίγουρα θα γοητευόταν – κι ας μη σας πίστευε ολότελα. Το Φάληρο, γύρω στα 1910 που γράφτηκε το ποίημα, ήταν ο καλοκαιρινός τόπος αναψυχής των Αθηναίων, πλούσιων και φτωχών. Οι φτωχοί πήγαιναν με το τρένο, το σημερινό «μετρό», οι πλούσιοι, οι πολύ πλούσιοι, μ' αυτοκίνητο, κι εννοείται πως δεν το οδηγούσαν οι ίδιοι. Ο Μαβίλης, αυτός ο αριστοκράτης της σκέψης, στήνει με τόση καθαρότητα την εικόνα: ο ερωτευμένος ετοιμάζεται να γυρίσει σπίτι· παρά τη μαγεία της, η βραδιά δεν τον γοητεύει, «αφού εσύ λείπεις». (Καλά, θα πείτε, «αυτό τό 'χω ξανακούσει» – μα έχει συνέχεια.) Ορμητικό το αυτοκίνητο ζυγώνει· και, η φράση-κλειδί, «παραμερίζουν οι άλλοι». Γι' αυτό τρέχουν οι οδηγοί, για να μας τρομάξουν· όμως ο ήρωάς μας όχι μόνο

δεν κάνει πίσω, παρά «μπήγει» – προσέξτε τη βία του ρήματος– τη ματιά του στα μάτια της, ατρόμητος κι αποφασισμένος. Πριν ήταν η κοπέλα που έκανε τη μαγκιά, τώρα η μαγκιά είναι δική του. Αυτή η μαγκιά νομιμοποιεί το «πεθαίνω για σένα» – δεν είναι τα λόγια, είναι η πράξη. Το ποίημα κέρδισε την αλήθεια του¹.

«Στο Φάληρο», πάλι, κάπου τριάντα χρόνια αργότερα: εντωμεταξύ ο Λορέντζος Μαβίλης έχει αντιμετωπίσει ηρωικά τον θάνατο στον Δρίσκο, στο Μπιζάνι. Τώρα μας μιλάει η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη:

Η πλήξη ψες μας είχε ξαναφέρει
στο Φάληρο, σε κάποια αμμουδιά,
ερωτικό μας άλλοτε λημέρι.
Πιο πέρα, μες στην έρημη βραδιά

πιασμένα τρυφερά, χέρι με χέρι,
δυο ερωτευμένα εκάθονταν παιδιά.
Μα εμάς, του κάκου ζήταγε η καρδιά
παλιές χαρές στη θύμηση να φέρει.

Κι ως άρχιζε η ψυχρούλα να πληθαίνει:
«Τί θέμε – μού 'πες– δω, τέτοιο καιρό;»
Κι εφύγαμε κι οι δυο μετανιωμένοι.

Έκανε, αλήθεια, κρύο τσουχτερό
στ' ακροθαλάσσι τη βραδιάν εκείνη.
Μα το ζευγάρι τ' άλλο είχε απομείνει...

Ε, σίγουρα πιο φτωχή, πιο τετριμμένη, η εικόνα. Μα κάτι λέει, κάτι σώζει από τη θλίψη που θέλει να απεικονίσει – νομίζω επειδή ενώνει τη θλίψη με τη γλύκα και περιγράφει κάτι που δεν το αναζητούν πολλοί ποιητές: η ερωτική έλξη έχει πια φθαρεί με τα χρόνια, μα πίσω της βρίσκεται μια ευγένεια, μια αλληλοκατανόηση. Και καμία περιττή κουβέντα: λιτή περιγραφή που οδηγεί κατευθείαν στο γλυκό

1. Το ποίημα είναι του 1911· πρωτοδημοσιεύτηκε μετά τον θάνατο του Μαβίλη το 1913· βλ. τη σύντομη παρουσίαση της Αλεξάνδρας Σαμουήλ, «Ο Μαβίλης και το αυτοκίνητο», *Η λέξη*, τχ. 158 (Ιούλ.-Αύγ. 2000) 518-519.

παράπονο του τελικού στίχου: «Μα το ζευγάρι τ' άλλο είχε απομείνει...»).

Γιά να δοκιμάσουμε τώρα έναν ακόμα πιο άγνωστο ποιητή, τον Φώτο Πασχαλινό. Το ποίημα πρέπει να δημοσιεύτηκε σε κάποιο περιοδικό λίγο πριν την Κατοχή, κι από την *Ιστορία* του Αλέξ. Αργυρίου μαθαίνουμε πως ο Πασχαλινός τουφεκίστηκε από τους Γερμανούς, τριάντα χρονών το 1943¹.

ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΟ

...Η βροχή δεν είναι για παιδιά
κι ούτε και το χιόνι για παιχνίδι
τώρα που θωρείς σα δαχτυλίδι
μια πικρία να σφίγγει την καρδιά...

–Τάχα πόσο βάσταξες κι εσύ
θύμηση παλιά του Φθινοπώρου;
(Χάσαμε την αίσθηση του χώρου
μέσα σε μιαν ώρα και μισή...)

Άτονα τα χείλη για ομιλία...
Πόσος κόπος μέσα στη βροχή
νά 'βρει λίγο φως τούτη η ψυχή
που σπαράζει από την αγωνία!

Ένας τρόπος για να πλησιάζουμε ένα ποίημα είναι να φανταζόμαστε τον εαυτό μας σκηνοθέτη του κινηματογράφου· καλύτερα, φοιτητή σε σχολή κινηματογράφου. Ο δάσκαλος μας έβαλε σαν άσκηση να σκηνοθετήσουμε τα όσα διαβάσαμε. Ωραία, στην αρχή είναι ένας άνθρωπος που μιλάει· τον παρακολουθούμε –μας το λένε τα αποσιωπητικά της αρχής– από τη μέση μιας σκέψης. Ζήτημα πρώτον· μιλάει με κάποιον ή μονάχος του; Ζήτημα δεύτερον· σε ποιον χώρο βρίσκεται;

1. Το Φώτος Πασχαλινός ήταν ψευδώνυμο του Θόδωρου Ζώρα, βλ. Κυρ. Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα*, Αθήνα 2005. Το ποίημα δεν περιλαμβάνεται στη μόνη συλλογή του, *Επαρχιακά*, χ.τ., 1937, 39 σελ. Όπως διαπιστώνω από το διαδίκτυο, το περιέλαβε σε μια χειροποίητη συλλογή που είχε κατασκευάσει στα χρόνια της Κατοχής.

Δεν ξέρω πώς θα με έκρινε ο δάσκαλος αν ήμουν φοιτητής, μα εγώ τον φαντάζομαι μόνο του, και σίγουρα στον δρόμο. Περπατάει, δεν κοιτάει μπροστά του ούτε γύρω του· κάτω κοιτάει, απορροφημένος – δεν πρέπει ούτε στιγμή ν’ ατενίσει τον φακό που τον παίρνει, ούτε πρέπει να κουνάει τα χείλια του, η φωνή θ’ ακούγεται απέξω. Νέος μάλλον, αλλά όχι έφηβος, με αδιάφορα ρούχα – δεν κοιτάχτηκε στον καθρέφτη πριν βγει στον δρόμο. Και βρέχει, βέβαια, ψιλόβροχο. Αυτό που του σφίγγει την καρδιά «σα δαχτυλίδι» μπορεί νά ’ναι ένας έρωτας, αλλά μπορεί και κάτι γενικότερο· φτώχεια, δυσπραγία, έλλειψη ελπίδων – μήπως είναι ένας ήρωας από τα διηγήματα του Δημοσθένη Βουτυρά, που πολύ τον διάβαζαν τότε; Και η δεύτερη στροφή; Έρχεται συνέχεια με την πρώτη ή είναι μια άλλη μέρα, μια άλλη μέρα, αλλά ίδια, παρόμοια, που «καταντά το αύριο πια σαν αύριο να μη μοιάζει»; Έτσι νομίζω· άλλωστε, τον Καβάφη ίσως να τον έχει κάπως στο μυαλό του ο ποιητής και παρακάτω, μόνο που τον παραλλάσσει λίγο: «Χάσαμε την αίσθηση του χώρου | μέσα σε μιαν ώρα και μισή...». Κι εκείνο το τρίτο τετράστιχο, άραγε να το λέει ο ήρωας που περπατάει, ή μήπως να είναι το σχόλιο του ποιητή-αφηγητή; Για να εντυπωσιασώ μάλιστα το κινηματογραφικό κοινό, θα πάγωνα την κίνηση στην εικόνα: «Άτονα τα χείλη για ομιλία... | Πόσος κόπος», ναι, αυτά θα τα ακούγαμε από άλλη φωνή, πιο βαριά κάπως, πιο ώριμη, και η κίνηση θα σταματούσε, ενώ θα ζουμάριζα προχωρώντας προς το κεφάλι, προς το πρόσωπο, προς τα σκυμμένα, ακίνητα μάτια.

*

Πίσω τώρα στην αρχή του αιώνα, και σ’ έναν φημισμένο ποιητή, τον Ι. Ν. Γρυπάρη. Από τις πέντε ενότητες του ποιήματος «Στον ίσιο της καρδιάς», που δημοσιεύτηκε τον Γενάρη του 1899 στο περιοδικό *Τέχνη* του Χατζόπουλου, ο Αναγνωστάκης επέλεξε δύο, τις τελευταίες· πραγματικά, διαβάζονται και αυτόνομα – εμείς θα διαβάσουμε τη μία.

Κι από τα τρίκλινα, τα ξέκλινα
στης ομορφιάς της το άνθος γύρω
πετούν τα ολόξανθα Ερωτόπουλα
κύμα απ’ αφρό και φως, και μύρο.

Του ίσκιου τ' ανάερο παχνοῦφασμα
 έχει μονάχα φορεσιά της,
 στα τροφαντά ξώσαρκα στήθια της
 παραπατάει ο μεσημεριάτης.

Κι απάνω στη ροδοελεφάντινη
 κοιλιά της – νάνι Μαντελένια!
 νάνοι πηδούν κοκκινοπρόσωποι
 μ' άκουρα γένια, μαύρα γένια.

Μια κοπέλα, λοιπόν, να κοιμάται ξαπλωμένη· μοιάζει με λουλούδι – για να πεισθούμε όμως ότι μοιάζει πραγματικά, ο ποιητής βάζει να πετούν γύρω της, σαν τα ζουζούνια, Ερωτόπουλα, μικροί έρωτες, που κατεβαίνουν από τις άκρες –τα «ξέκλωνα»– των τρίκλωνων κλαριών: την περικυκλώνει κάτι σαν νέφος, ένα δροσερό και μυρωδάτο φως.

Και δεν είναι μόνο όμορφη και λαχταριστή η κοπέλα, είναι και γυμνή· μονάχα κάποιοι ίσκιοι τη μισοκρύβουν μέσα στο εκτυφλωτικό μεσημεριανό φως: ο μεσημεριάτης ήλιος σα νά 'χει μεθύσει καθώς περπατά πάνω στα στήθη της. Τόσο μόνο; – όχι, κάτι παραπάνω: η κοπέλα ονειρεύεται – «της καρυάς ο ίσκιος είναι βαρύς [...] περχωράει ο δαίμονας εκεί»¹ – κι ονειρεύεται νάνους, ένα σαφώς ερωτικό δηλαδή σύμβολο· νάνους κοκκινοπρόσωπους –οι συνειρμοί επιτρέπονται στην ποίηση– με μαύρα μακριά γένια. Η κοπέλα αποκτάει και όνομα – και τί όνομα: Μαγδαληνή. (Να θυμήσουμε ότι ο στίχος έχει γοητέψει και τον Εμπειρικό;)

Χωμένος βαθιά στην κίνηση του Δημοτικισμού ο Γρυπάρης, αναζητούσε διαρκώς σπάνιες ή σύνθετες λέξεις – τόσο, που συχνά μας ξενίζουν και μας απωθούν. Ωστόσο, νομίζω πως δεν είναι μονάχα η αναζήτηση του γλωσσικού πλούτου της δημοτικής, που σίγουρα προσπαθεί να τον αναδείξει ο Γρυπάρης, όπως κι όλοι οι συγκαιρινοί του, άλλωστε. Αυτή η γλώσσα, ακριβώς επειδή δεν είναι η καθημερινή, ακριβώς γι' αυτό μπορεί και να μας βγάλει απ' τον ρυθμό της κα-

1. «Της καρυάς ο ίσκιος είναι βαρύς. Δεν κάνει να κοιμάσαι στον ίσκιο της καρυάς. Περχωράει ο δαίμονας εκεί και μπορεί να σου κάνει κακό», Δημ. Λουκόπουλος, «Σύμμεικτα λαογραφικά εξ Αιτωλίας», *Λαογραφία*, 12 (1938) 18.

θημερινότητας, να μας οδηγήσει σ' έναν κόσμο φανταστικό, σ' έναν κόσμο ανύπαρκτο για τις αισθήσεις, που όμως υπάρχει πάντα στο μυαλό μας, ή μάλλον τον έχουμε ανάγκη γιατί δεν μας αρκεί πάντα η καθημερινή πραγματικότητα. Η ποίηση – η τέχνη γενικότερα – κατασκευάζει μίαν αυθύπαρκτη υπερ-πραγματικότητα: δεν μιμείται, δεν απεικονίζει τα ορατά – πλάθει, χτίζει έναν κόσμο εξ υπαρχής. Κι όμως, κάποιες στιγμές, όσο διαβάζουμε ένα ποίημα, όσο ακούμε μια μουσική ή βλέπουμε έναν υποβλητικό πίνακα, νομίζουμε πως βρισκόμαστε σ' έναν κόσμο πιο αληθινό, καλύτερο, πιο ελεύθερο από τους καταναγκασμούς που μας περιτριγυρίζουν. Ψευδαίσθηση; Ακριβώς, ναι, ψευδαίσθηση. Όπως στα παραμύθια: «Μια φορά κι έναν καιρό, ήταν μια πεντάμορφη...».

Κι ένα μικρό, διόλου όμως περιθωριακό σχόλιο: «νάνι» με γιώτα, «νάνοι» με όμικρον γιώτα. Νομίζω πως εδώ ο Γρυπάρης παίζει λιγάκι, χαριεντίζεται, διασκεδάζει με το εντυπωσιακό ομόηχο των λέξεων. Μα είναι σοβαρά πράγματα αυτά;

Ίσως δεν είναι ακριβώς «σοβαρά», αλλά είναι μια σοβαρή προσπάθεια να αποφύγουμε τη σοβαροφάνεια. Σίγουρα ο Γρυπάρης δεν είχε προλάβει να γνωρίσει μια πανευρωπαϊκή τάση που διατυπώθηκε ρητά γύρω στα 1912, κι ονομάστηκε «φανταιζισμός», δηλαδή «εντυπωσιασμός» – ή, αν θέλετε μια πιο εκφραστική λέξη, «πυροτεχνήματα» –, ήξερε όμως καλά και αγαπούσε τους προγόνους της. «Φανταιζίστας», μας λέει ο ίδιος ο Μανόλης Αναγνωστάκης, που ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα γι' αυτή την ποιητική τάση, «σημαίνει να είσαι με τη σειρά, αλλά και την ίδια στιγμή, σκωπτικός και τρυφερός, σοβαρός και ανάλαφρος, χαρούμενος και θλιμμένος. Σημαίνει να μαγεύεις τον πόνο σου, να τον γητεύεις τραγουδώντας τον».

*

Πολλά από τα ποιήματα της ανθολογίας μάς κλείνουν το μάτι προς αυτή την ποιητική τάση, ή, καλύτερα, διάθεση. Ας τελειώσουμε μ' ένα που τη φτάνει στα άκρα: Νίκος Καββαδίας,

BLACK AND WHITE

Του Άλμπορ το φανάρι πότε θα φανεί.
 Οι μαθήτριες σχόλασαν του ωδείου.
 Φωτεινές ρεκλάμες της οδού Σταδίου,
 Γέφυρα βρεγμένη, σκοτεινή.

Μάτι ταραγμένο μάτια σε κρατώ
 στον καιρόν απάνω του σιρόκου.
 Δούλευε το φτυάρι, μαύρε του Μαρόκου
 που μασάς βοτάνια για τον πυρετό.

Φεμινά!... χορός των κεφαλών,
 κι οι Ναγκό χορεύουν στην Ασία.
 Σε πειράζει μού 'πες η υγρασία
 κι η παλιά σου αρρώστια της Τουλών.

Τζίντζερ που κοιτάς με το γυαλί,
 το φανάρι του Άλμπορ δεν εφάνη.
 Βλέπω στο Λονδίνο εγώ τη Fanny
 στο κρεβάτι σου άλλον να φιλεί.

Κρέας αλατισμένο του κουτιού.
 Μύωπα καπετάνιο μου και γέρο,
 ένα μαγικό σκονάκι ξέρω
 τέλειο για την κόρη του ματιού.

Άναψε στη Γέφυρα το φως.
 Μέσα μου μιλεί ένας παπαγάλος
 γέρος, στραβομούτης και μεγάλος,
 μα γιομάτος πείρα και σοφός.

Μέσα μου βαθιές αναπνοές.
 Του Κολόμβου ξύπνησαν οι ναύτες.
 Όλες τις ρουκέτες τώρα κάφ' τες
 και Marconi στείλε το S.O.S.

Είμαστε βέβαια μέσα σ' ένα πλοίο, σ' ένα ποντοπόρο πλοίο που ταξιδεύει στους ωκεανούς. Ο Καββαδίας ήταν «μαρκόνης», δηλαδή ασυρματιστής· όλα του τα τραγούδια αυτή τη ζωή του ναυτικού που ζει στη μέση του πελάγου περιγράφουν. Black and White, άσπρο-μαύρο – πολύ κοινή αντίθεση, μάρκα ουισκιού γνωστή και τότε, μα εδώ σημαίνει προφανώς μαύροι και λευκοί: οι ναυτικοί στα ποντοπόρα. Ένας λευκός πάνω στη Γέφυρα, ενώ πλησιάζουν στο λιμάνι – είναι ο ίδιος ο Καββαδίας, θα μας το πει στον τελευταίο στίχο. Η σκέψη του λιμανιού ξαναζωντανεύει στο μυαλό του τις μνήμες της στεριανής ζωής: τα κορίτσια, τις μαθήτριες, την οδό Σταδίου – προπολεμικά ο «καλός» δρόμος της Αθήνας· τόπος περιπάτου κι ακριβίων μαγαζιών. Δίπλα στις μνήμες η σκληρή πραγματικότητα, «Γέφυρα βρεγμένη, σκοτεινή». Τα μάτια του ναυτικού καρφωμένα στην ανατολή –σιρόκος είναι ο νοτιοανατολικός άνεμος–, εκεί όπου θα φανεί όπου νά 'ναι η στεριά, αλλά παράλληλα ή βλέπει ή νιώθει –γιατι το ξέρει από παρόμοιες στιγμές– τους άλλους πάνω στο καράβι: ένας μαύρος θερμαστής σαν σκλάβος στα έγκατα του πλοίου· άλλοι, μαύροι κι άσπροι, ο καθένας με τον πόνο του.

Ός εδώ η αφήγηση πάει ομαλά –προσέχουμε βέβαια τ' απανωτά λογοπαίγνια «φανάρι-φανεί», «μάτι-μάταια»–, όμως από δω και πέρα οι εικόνες ανεβαίνουν πυρετικά στο μυαλό· λέξεις ανερμήνευτες για τον κοινό αναγνώστη: Φεμινά, Ναγκό, Τουλών, Τζίντζερ... Μισοκαταλαβαίνουμε, βέβαια, εδώ κι εκεί· κάποιος θα βασανίζεται από τα αφροδίσια που κόλλησε στο γαλλικό λιμάνι της Τουλών· ο Τζίντζερ θά 'ναι Λονδρέζος (στ' αγγλικά η λέξη λέγεται για βρισιά), κι είναι κοινό μυστικό στο καράβι –μπορεί να το εξομολογιέται κι ο ίδιος με πίκρα, ποιος ξέρει– πως η γυναίκα του ξενοκοιμάται όσο λείπει, μοίρα των ναυτικών είναι αυτή· «Κρέας αλατισμένο του κουτιού», οι κονσέρβες που τρώνε τόσες μέρες· ο γέρος καπετάνιος που πια δεν καλοβλέπει¹. Εικόνες σπασμωδικές, ασύνταχτες, ακόμα κι

1. Από το Γλωσσάρι στο έργο του Νίκου Καββαδία του Γιώργου Τράπαλη, Αθήνα 2010, σημειώνω πως Άλμπορ (Alborg ή Aalborg) είναι πόλη της Δανίας στον μυχό ενός βαθιού κόλπου· το Ναγκό δεν είναι σαφές, βλ. σελ. 54: «πιθανότερο μου φαίνεται να πρόκειται για τους Naga (δηλαδή από λάθος ή άλλη προφορά έχουν γραφεί Νάγκο) γιατί τα μέλη της φυλής αυτής της Β. Ινδίας και της Βιρμανίας

ακατανόητες λέξεις – ακατανόητες μα εντυπωσιακές. Τί είπαμε πως κάνουν αυτοί οι «φανταιζίστες»; «Την ίδια στιγμή, σκωπτικοί και τρυφεροί, σοβαροί και ανάλαφροι, χαρούμενοι και θλιμμένοι». «Φανταιζίστας», μας είπε ο Αναγνωστάκης, «σημαίνει [...] να μαγεύεις τον πόνο σου, να τον γητεύεις τραγουδώντας τον».

Η ώρα έχει περάσει – «Αναψε στη Γέφυρα το φως»– κι ο ναυτικός καταλαβαίνει πως τις ίδιες σκέψεις τις έχει σκεφτεί και ξανασκεφτεί χιλιάδες φορές: «Μέσα μου μιλεί ένας παπαγάλος». Αυτή η ατέρμονη επανάληψη είναι που φέρνει – νομίζω, δεν είμαι βέβαιος– στον νου και τις επίφοβες στιγμές, την τρικυμία, τη θύελλα: ο ασυρματιστής στέλνει στο άγνωστο το «σώστε τις ψυχές μας», Ες-Ο-Ες. Καλή λέξη για να τελειώσουμε.

Φιλολόγος, 38, τχ. 162 (Θεσσαλονίκη, Οκτ.-Δεκ. 2015) 524-532.

ήταν γνωστοί κυνηγοί κεφαλών». *Φεμινά, Τζίντζερ*, ονόματα που δεν φαίνεται να οδηγούν σε συγκεκριμένους συνειρμούς.